

Activitat, maternitat i paternitat a l'Europa comunitària

Montserrat Solsona i Rocío Treviño

Departament de Geografia i Centre d'Estudis Demogràfics
Universitat Autònoma de Barcelona
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Data de recepció: maig 1994

Resum

Aquest article tracta alguns aspectes de la segregació del mercat laboral segons el gènere en relació amb l'activitat, l'atur i el treball a temps parcial, des d'una perspectiva que permet plantejar les conseqüències del concepte prevalent de maternitat i paternitat en el tipus de vinculació de les dones i els homes amb el mercat de treball en els diferents estats de l'Europa comunitària.

En els països del sud, on el canvi de comportament generacional envers el treball assalariat i la família sembla del tot irreversible, els desnivells de les taxes d'activitat i d'atur que hi ha entre els homes i les dones, especialment notables en les etapes del cicle vital de més treball reproductiu, són una prova evident de la configuració de gènere del mercat laboral. Als països del nord, els alts índexs de feminització del treball a temps parcial i la concentració d'aquestes treballadores a les edats centrals de la maternitat i la paternitat, també revelen una segmentació dels llocs de treball en funció de la durada de les jornades laborals, que adjudica als homes el rol de treballador principal fora de casa mentre que situa les dones a la perifèria de l'activitat laboral.

Paraules clau: Demografia, gènere, activitat, família.

Resumen. *Actividad, maternidad y paternidad en la Europa comunitaria*

Este artículo trata algunos aspectos de la segregación del mercado laboral según el género en relación con la actividad, el paro y el trabajo a tiempo parcial desde una perspectiva que permite plantear las consecuencias del concepto prevalente de maternidad y paternidad en el tipo de vinculación de las mujeres y de los hombres al mercado laboral en los diferentes países de la Europa comunitaria.

En los países del sur, donde el cambio de comportamiento generacional en relación con el trabajo asalariado y la familia parece del todo irreversible, los desniveles de las tasas de actividad y de paro entre los hombres y las mujeres, especialmente notables en las etapas del ciclo vital de mayor trabajo reproductivo, son una prueba evidente de la configuración de género del mercado laboral. En los países del norte, los altos índices de feminización del trabajo a tiempo parcial y la concentración de este trabajo en las edades centrales de la maternidad y de la paternidad, también revelan una segmentación de los lugares de trabajo en función de la duración de las jornadas laborales, que adjudica a los hombres el rol de trabajador principal fuera del hogar mientras que sitúa a las mujeres en la periferia de la actividad laboral.

Palabras clave: Demografía, género, actividad, familia.

Resumé. *Activité, maternité et paternité a l'Europe communautaire*

Cet article traite de certains aspects de la ségrégation du marché du travail selon le genre, en ce qui concerne le chômage et le travail à temps partiel, dans une perspective qui permet de s'interroger sur les conséquences du concept prévalent de maternité et de paternité dans les relations des hommes et des femmes au marché du travail dans les différents états de l'Europe Communautaire.

Dans le pays du sud, où le changement de comportement générationnel envers le travail salarié et la famille semble irréversible, les différences dans les taxes d'activité et de chômage qu'il y a entre hommes et femmes, spécialement remarquables dans les étapes du cycle vital de majeur travail reproductif, sont une preuve évidente de la configuration de genre du marché du travail. Dans les pays du nord, les index élevés de féminisation du travail à temps partiel et la concentration de ce travail aux âges de la maternité et de la paternité, révèlent aussi une segmentation des lieux de travail en fonction de la durée des journées de travail, qui attribue aux hommes le rôle de travailleurs principaux hors de la maison et qui situe les femmes à la périphérie de l'activité de travail.

Mots-clés: Demographie, genre, activité, famille.

Abstract. *Activity, motherhood and fatherhood in the European Community*

This article centres on the topic of the gender division of the labour market, dealing with aspects such as activity sectors, unemployment and part-time employment. This perspective facilitates the analysis of the consequences of the predominating concept of motherhood and fatherhood in the different roles which women and men play in the labour market in European Community countries.

In the southern countries, generational changes of attitude towards paid employment and the family seem totally irreversible. Nevertheless the disparities between men and women's employment and unemployment rates, especially marked during the period of the life cycle with greatest domestic obligations, are a clear demonstration of the importance of the gender factor in the labour market. In the northern countries, there are high feminine indices for part-time work and a concentration of these workers in the middle years of motherhood and fatherhood. These statistics reveal the segmentation of employment as a result of the length of the working day, adjudicating the role of principal earner outside the home to men, while women are situated on the employment periphery.

Key words: Demography, gender, activity, family.

Sumari

Els problemes per decidir entre activitat i inactivitat

L'activitat laboral femenina: entre la realitat i el desig

L'atur és sobretot cosa de dones

Activitat maternal, activitat paternal i treball a temps parcial

Reflexions finals

Bibliografia

Els mercats laborals de l'Europa comunitària es caracteritzen per una forta segregació en funció del gènere, per bé que el gènere no és l'únic motiu de desigualtat. Els homes i les dones treballen amb intensitats diferents, fan feines

diferents, cobren sous diferents, tenen relacions laborals diferents, etc. L'arrel de tantes diferències és la concepció predominant de maternitat i de paternitat, que suposa una clara i jeràrquica divisió sexual del treball en considerar que els homes són en primer lloc responsables del treball de la producció, la qual cosa els atorga centralitat en l'esfera laboral, i que elles en són del treball de la reproducció, és a dir, de la cura de les persones i de les feines de la llar. En cada estat, país, regió, ciutat o petita comunitat, aquesta diferenciació entre els rols femenins i masculins es manifesta i es preserva de manera diferent. No és fàcil explicar ràpidament les raons de les diferents manifestacions de la divisió sexual del treball, perquè són moltes les forces que hi intervenen. Pensem per exemple en la configuració històrica de l'estructura productiva i les característiques actuals de la demanda de treball, el tipus de construcció social de la maternitat i la paternitat, la importància de la família o el desenvolupament de l'estat del benestar.

En aquest article tractarem alguns aspectes d'aquesta segregació del mercat laboral segons el gènere en relació amb l'activitat, l'atur i el treball a temps parcial segons l'etapa del cicle vital. I ho farem des d'una perspectiva que ens permeti plantejar les conseqüències del concepte prevalent de maternitat i paternitat en el tipus de vinculació de les dones i els homes amb el mercat de treball en els diferents estats de l'Europa comunitària.

Els problemes per decidir entre activitat i inactivitat

És un fet comú prendre les taxes d'activitat, és a dir, la proporció d'actius o actives (que inclouen ocupació i atur) com a indicador del grau d'inserció laboral de la població. Cal, però, fer alguns comentaris sobre la validesa d'aquest indicador en les comparacions internacionals i en els estudis d'evolució del treball.

Les definicions convencionals de població activa utilitzades en les fonts oficials varien amb el temps i no coincideixen en tots els països, però una característica comuna és que el treball domèstic no està inclòs en cap perquè ha estat definit fora del reialme econòmic a menys que es fes com a activitat remunerada (Benería, 1993). Però des que a la Conferència Internacional de les Dones de Nairobi que va tenir lloc l'any 1985 es va plantejar la qüestió de la seva inclusió, tant en les estadístiques de força de treball com en les de comptes nacionals, són molts els esforços que s'estan esmerçant per trobar indicadors de mesura que garanteixin la comparabilitat entre els diferents països (Báez, 1988). A més, en aquells països on les dones no tenen una forta presència en el treball assalariat, encara que bona part del seu temps el dediquin a treballar per a tercers, tendeixen a subvalorar l'activitat que desenvolupen, i per aquest motiu les taxes d'activitat que proporcionen els censos de població, realitzats per autodeclaració, i les enquestes de població activa (EPA), en les quals és un entrevistador especialitzat qui es fa càrrec de recollir la informació, no coincideixen (Báez, 1988; Solsona, 1991).

Un exemple paradigmàtic de subdeclaració es dona entre els que treballen com a ajudes familiars (sense cobrar cap salari monetari en virtut d'unes rela-

cions familiars i no laborals). Habitualment són dones i infants. A l'Estat espanyol, per exemple, a l'any 1993, segons l'EPA hi ha més de mig milió de persones que treballen com a ajudes familiars: 203.000 són homes i 341.000 són dones. D'aquestes darreres, prop del 40% pertanyen al sector agrícola, una quarta part al comerç i una altra quarta part als serveis d'hoteleria.

El treball a domicili, molt freqüent entre les dones irlandeses i les europees del sud, és un altre exemple d'activitat econòmica que escapa a les estadístiques de força de treball. La majoria de les vegades és submergit i, malgrat que es tracta d'un treball assalariat pel fet de localitzar-se a l'esfera domèstica, es realitza sense qüestionar la dicotomia de rols de gèneres en la producció i la reproducció. A més, el fet que les dones en aquests països encara no hagin assolit l'estatus o la consideració social de treballadores, entre altres coses perquè la seva presència en el treball assalariat està molt lluny de ser massiva, contribueix a què les taxes d'activitat subestimïn en molt la contribució real de les dones a l'activitat econòmica.

En canvi, el treball a temps parcial entre les dones del nord, encara que tampoc qüestiona a fons la centralitat masculina en l'esfera productiva, en sorgir dels interessos dels empresaris de contractar mà d'obra barata i en ser respaldat per l'estat i els sindicats, es va regular legalment, i per aquest motiu està més ben registrat.

Una altra qüestió és que la fluctuació en la declaració de la condició d'activitat per efecte de la conjuntura econòmica i laboral ha estat més gran entre les dones que entre els homes, ja que les primeres en general tenen una vinculació amb el mercat de treball més feble. En moments de bonança econòmica o de recuperació d'una situació de crisi laboral, la propensió a declarar-se com a actives augmenta notablement. Però quan hi ha dificultats per trobar feina, o en una situació més extrema, quan cal destruir un gran nombre de llocs de treball en una empresa, les dones juntament amb el jovent són les primeres a ser-ne excloses; decisió, per cert, a la qual massa sovint donen suport els sindicats, principals defensors de l'home adult cap de família. A més, les dones, per les feines que fan, situades a la base de la jerarquia ocupacional, són fàcilment substituïbles, i així poden complir un paper amortidor de la crisi (Rubery, 1993). En aquestes circumstàncies, les dones es converteixen en un dels components principals del que s'anomena «atur desanimat», es declaren mestresses de casa i passen a ser comptabilitzades a les estadístiques com a població inactiva. Les dones, però, es resisteixen cada vegada més a abandonar el mercat de treball, fins i tot en èpoques de molt atur, en bona part perquè el canvi en el model tradicional de la família es irreversible i les empeny cap a l'ocupació, amb independència de la seva situació social.

L'activitat laboral femenina: entre la realitat i el desig

La més gran elasticitat en la declaració de l'activitat de les dones ha portat a alguns autors a criticar la utilitat de la taxa d'activitat per a mesurar el grau d'integració laboral de la població, argumentant que l'indicador més adient és

la taxa d'ocupació. I com, de fet, l'ocupació ens dóna la dimensió real de la integració laboral, amb totes les limitacions ja exposades, i la taxa d'activitat mesura, a més de la real, la dimensió de l'activitat volguda; entre l'una i l'altra hi ha la bretxa entre la realitat i el desig. Ara bé, a nosaltres ens interessa mesurar també aquest desig que roman especialment fort entre les generacions més joves, ja que les taxes d'aquestes generacions es mostren menys elàstiques a la conjuntura econòmica i al procés de constitució familiar.

La població activa (ocupada laboral més població en atur) no està equilibrada en la seva composició per sexe en cap país de l'Europa comunitària. Pel conjunt trobem que de cada 10 persones actives, 4 eren dones a l'any 1991. Solament Dinamarca, França, Portugal i el Regne Unit gaudeixen d'una població activa més feminitzada que la del conjunt de la Comunitat. La resta de països se situen per sota de la mitjana, en destaquen Irlanda, Espanya, Grècia i Luxemburg com els que tenen una presència menor de dones, les quals representen només una tercera part de la població activa.

Els comptes serien completament diferents si, seguint el suggeriment fet pel geògraf anglès Simon Duncan, en lloc de parlar de població activa ens referíssim a la població que treballa, i ens decidíssim a incloure-hi les mestresses de casa que ho són a temps complet (Duncan, 1991). Aleshores, el desequilibri en la composició de la població treballadora es decantaria cap a la banda de les dones, ja que la feina de ser mestressa de casa no té fixada en cap país edat per a la jubilació.

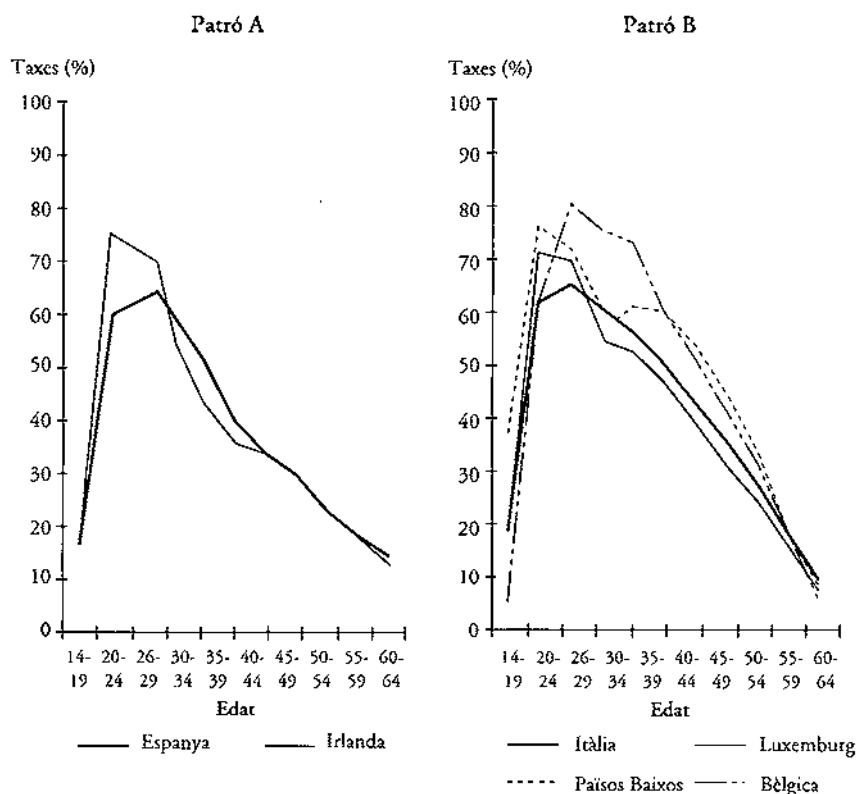
Taula 1. Activitat, atur i fecunditat a l'Europa comunitària, 1991.

Països	Població casada de 25 a 49 anys				Nombre de fills per dona*
	Taxes d'activitat		Taxes d'atur		
	Dones	Homes	Dones	Homes	
Alemanya	61,70	96,90	4,60	2,10	1,3
Bèlgica	65,10	96,50	9,20	2,80	1,6
Dinamarca	90,50	96,90	8,60	4,60	1,8
Espanya	42,70	97,50	20,80	6,60	1,2
França	70,70	98,00	12,20	3,80	1,7
Grècia	46,90	97,30	8,70	2,10	1,4
Irlanda	41,20	95,80	11,50	13,70	1,7
Itàlia	51,70	97,70	19,10	2,20	1,3
Luxemburg	44,70	98,30	—	—	1,7
Països Baixos	56,00	96,40	7,70	3,20	1,6
Portugal	72,60	97,30	4,70	1,40	1,5
Regne Unit	73,20	96,80	9,20	6,30	1,8
Europa 12	61,40	97,20	8,60	3,90	

Font: Eurostat (1993). *Encuesta de las fuerzas de trabajo*, 1991 y Population Reference Bureau, INC (1994). * Dades de 1994.

La variància en els nivells d'activitat dels països europeus, entesa tal com s'entén convencionalment en les estadístiques de força de treball, és més gran en el cas de les dones que entre els homes. En els darrers, les dissimilituds es donen entre la població més gran (per l'edat de jubilació i la importància de l'agricultura) i més jove (pels processos d'escolarització), i en canvi en les dones les diferències més notables es troben en la població adulta. Dinamarca, el Regne Unit, Portugal i França, per aquest ordre, presenten les taxes globals d'activitat femenines més altes perquè les taxes específiques adultes són molt més elevades que a la resta de països.

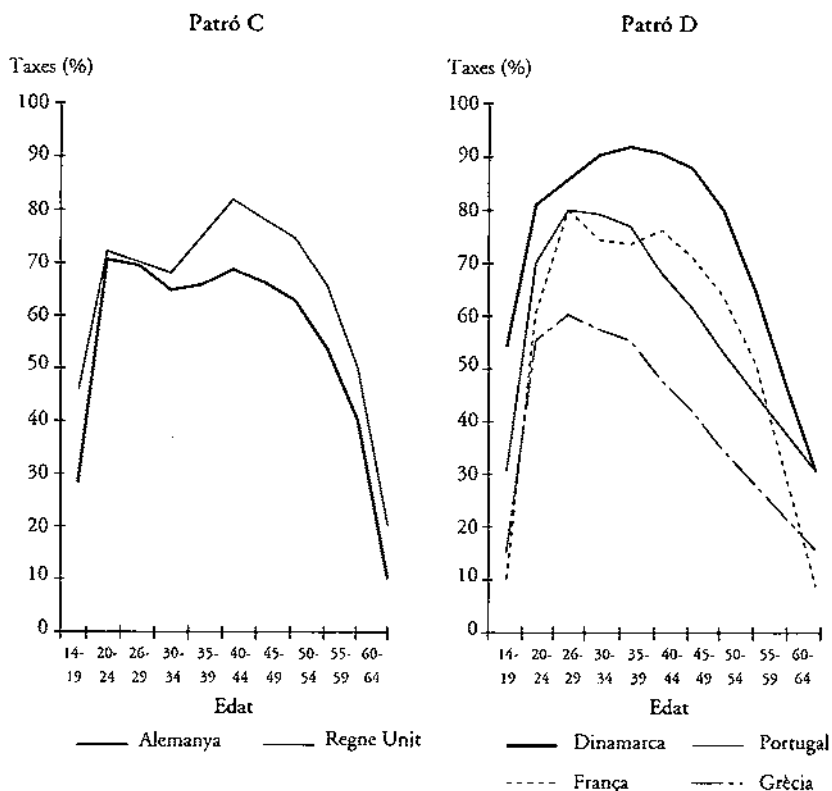
A partir de les formes de les corbes dibuixades per les taxes d'activitat femenina per edat podem distingir quatre situacions distintes que reflecteixen comportaments diferents per generació de les dones en relació amb l'activitat laboral en diversos moments del cicle vital (vegeu el gràfic 1). El patró comú d'Espanya i Irlanda, que mostra una corba amb una cresta a l'esquerra, pot fer pensar, i de

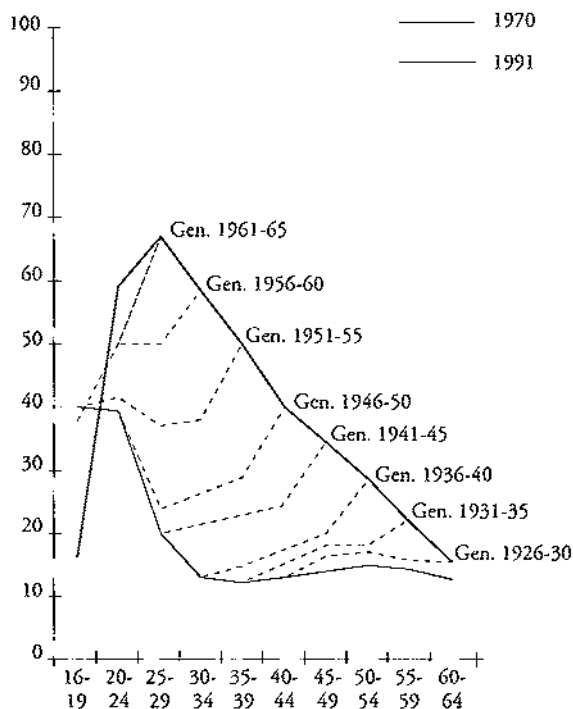
Gràfic 1. Patrons d'activitat femenina laboral per edats. CEE, 1991. Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'Encuesta de las fuerzas de trabajo, 1991 (Eurostat, 1993).

fet molt sovint així s'interpreta, que en aquests països una gran majoria de dones, després d'haver treballat de solteres, abandonen l'activitat en el moment del matrimoni i del naixement dels fills. Ara bé, aquesta lectura és del tot incorrecta, perquè de la informació recollida en una enquesta de població activa, on el que pretén és captar la conjuntura laboral d'un moment concret, no es poden treure conclusions sobre la història personal o la biografia laboral d'un col·lectiu de dones que al llarg de la seva vida han tingut experiències molt diferents en relació amb el treball i la família, i que quan se les va entrevistar varen informar únicament de la seva situació en el moment de l'enquesta quan tenien edats diferents. Per interpretar correctament la situació del 1991 és imprescindible fer referència al canvi de comportament generacional.

Analitzem amb detall el cas d'Espanya (vegeu el gràfic 2). La corba d'activitat d'Espanya de 1991 ens indica que la taxa d'activitat més elevada es localitza en el grup de 25-29 anys, quan un 65% de les dones que tenien aquesta edat es van declarar actives; després d'aquesta edat les taxes són decreixents, fins arri-

Gràfic 1. (Continuació).

Gràfic 2. Activitat laboral femenina per edats de 1970 a 1991. Espanya. Font: elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE (censos de població de 1970 i 1981; padrons d'habitants de 1975 i 1976) i de l'*Encuesta de las fuerzas de trabajo*, 1991 (Eurostat, 1993).
Nota: les línies de punts representen l'evolució de l'activitat de les generacions.

bar a la mínima als 60-64 anys, edat que només es declaren actives un 15% de les dones. La situació l'any 1970 era ben diferent: les taxes a totes les edats eren molt més baixes, la taxa més elevada (40%) es registrava en un grup més jove (16-19 anys), i a partir dels 30 anys les taxes es mantien més o menys constants entorn al 15%. Què ha passat entre 1970 i 1991? L'activitat laboral femenina s'ha incrementat només per la incorporació de dones solteres que en contraure matrimoni han deixat l'activitat? La resposta és, rotundament, no.

Justament en estudis anteriors hem pogut comprovar que les principals protagonistes de l'increment de la taxa d'activitat laboral femenina a Espanya no han estat pas les dones solteres, sinó les casades (Solsona, 1991). I, de fet, en observar les dues corbes de 1970 i 1991, es veu amb claredat que en les edats en què una majoria de dones ja s'han casat els increments de les taxes són més que notables. A més, la reconstrucció de les corbes d'activitat per generacions ens mostra que en totes les generacions l'activitat és creixent a partir dels 30 anys, tendència absolutament oposada a l'observada en la corba de 1991.

Per a les generacions nascudes entre 1946 i 1955, el grup d'edat 25-29 anys marca un punt d'inflexió que es pot associar amb l'efecte inhibidor de la nupcialitat i la fecunditat, i que en la generació anterior (1941-45) es registra en una edat més tardana; però en les generacions posteriors (generacions 1956-60 i generació 1961-65), les edats que coincideixen amb la primera etapa de la constitució de la família ja no suposen un decreixement de les taxes d'activitat laboral. Vol dir això que aquell patró anomenat tradicional (activitat només en l'etapa de solteria i retirada en el moment del casament) no té cap fonament pel que fa a l'experiència viscuda per aquestes generacions nascudes després de 1955? Molt probablement el que passa és que en aquestes edats el nombre de dones que abandonen l'activitat per a dedicar-se a la família és inferior al de les que s'hi continuen incorporant. De tota manera, que quedi clar que les dades conjunturals i agregades dels censos de població i enquestes de població activa, que únicament ens donen els estocs d'actives en cada moment, no són adequades per respondre aquesta qüestió. Només la informació de tipus biogràfic ens permet establir quantes dones de cada generació han sigut actives laborals en algun moment de la seva vida, en quina etapa del seu cicle familiar han deixat de ser-ho i si s'han reincorporat o no al món del treball en una etapa posterior del cicle de vida.

En l'estudi de Solsona (1994) sobre les biografies laborals i familiars de diferents generacions femenines es constata amb claredat el canvi de comportament generacional que s'ha produït envers el treball i la família i que podríem sintetitzar en els següents punts: 1) el percentatge de dones que han treballat alguna vegada és més elevat com més jove és la generació; 2) per les generacions més grans, l'efecte inhibidor de l'activitat laboral pel matrimoni o la constitució de parella és certament notable; 3) en les generacions més joves, aquest efecte no ha desaparegut, però s'ha debilitat molt. Al seu torn s'ha produït un efecte d'ajornament de la interrupció de l'activitat a l'etapa següent del cicle familiar per causa de la maternitat (vegeu la taula 2).

Taula 2. Dones alguna vegada casades o unides amb fills, segons l'etapa del cicle familiar en què han treballat. Espanya. Generacions nascudes entre 1940 i 1960.

Generació	% que ha treballat alguna vegada	1. Model tradicional (treballa abans de casar-se)	2. En transició (treballa abans de casar-se i del primer fill)	3. Continua (treballa abans de casar-se, i abans i després del primer fill)	4. Altres itineraris	Total
1940-45	72,17	44,02	5,05	32,98	17,95	100,00
1945-50	76,94	42,86	5,16	37,20	14,78	100,00
1950-55	82,68	38,53	7,92	41,21	12,34	100,00
1955-60	80,56	30,40	9,85	48,93	10,82	100,00

Font: elaboració pròpia a partir del mòdul d'història ocupacional de l'Enquesta de fecunditat de 1985 (Solsona, 1994).

Per tant, el que no pot ser qüestionat de cap manera és que a Espanya, i segons sembla també a Irlanda, estem en presència d'un canvi generacional de comportament important en relació amb el treball assalariat. El que veurem de seguida és que aquest canvi rau més en el desig de formar part del treball assalariat que en la realitat ocupacional. A Itàlia, Luxemburg, Països Baixos i Bèlgica aquest nou comportament generacional també hi és present, però està menys marcat.

Les corbes del Regne Unit i Alemanya tenen la forma característica d'ema o de dues gèpes. En tots dos països l'activitat assalariada femenina és un fenomen no recent, de manera que la interpretació de la corba d'un moment pot aproximar-se força a l'experiència viscuda per generacions que poden estar distanciades en el temps. Així, la primera gèpa insinua que hi ha una incorporació massiva al mercat laboral per part de les dones solteres i casades dels primers grups d'edat i la sortida d'algunes quan neixen els seus primers fills. La segona gèpa probablement es pot explicar per la reincorporació al treball d'aquestes dones a partir dels 30-35 anys, quan els fills ja han assolit l'edat d'escolarització, moment en què la demanda de treball reproductiu disminueix.

A Dinamarca, Portugal, França i Grècia hi ha poca diferència entre les taxes d'activitat de les dones de diferents edats, la qual cosa vol dir que dones que són a diferents etapes del cicle familiar i que pertanyen a distintes generacions, tenen taxes similars. Com passa en la totalitat dels països en el cas dels homes, l'activitat laboral femenina, excepte a Grècia, no és quelcom recent, sinó que es tracta d'un comportament generalitzat fins i tot entre les generacions més antigues. Aquí Grècia constitueix l'excepció, ja que malgrat que comparteix una corba aplanada amb els països anteriors, el nivell de les taxes és molt baix. Aquesta situació és típica de les regions en les quals el paper de la dona a l'agricultura ha estat i continua sent, entre les generacions més grans, molt important, però en les quals les dones més joves tenen molt poques oportunitats de trobar una feina. Les regions gregues Creta, Epir, Macedònia Oriental, Tràcia i Tessàlia, la regió de Molise a Itàlia i Galícia comparteixen aquest patró; totes tenen taxes d'activitat femenines elevades a partir dels 45 anys i més d'una tercera part de la població ocupada treballa a l'agricultura (Solsona i altres, 1991).

L'atur és sobretot cosa de dones

La incidència de l'atur varia molt d'un país a l'altre i entre sexes, però una pauta comuna a tots, excepte en el Regne Unit, és que les taxes d'atur femenines són més altes que les masculines. Al sud d'Europa, juntament amb Bèlgica, les taxes d'atur femenines doblen les dels homes. En el cas de Grècia i Catalunya arriben quasi a triplicar les masculines. L'atur femení és més elevat justament en els països on s'ha donat el canvi generacional més recent, és a dir, allà on les taxes d'activitat són més baixes. Aquesta constatació ens porta a dos tipus de reflexions: primera, que com menys legitimada està la dona com a treballadora més difícil li és entrar al mercat de treball; segona, la taxa d'activitat als països del sud augmenta bàsicament pel component del desig de les dones adultes

joves de formar part del mercat de treball (per atur, no per ocupació); i caldria afegir-hi, que si totes les dones adultes grans que estan disposades a treballar es declarassin com a actives, aquestes taxes d'atur encara serien molt més elevades.

El component principal de l'atur pels dos sexes és l'atur de recerca de la primera ocupació, que és bàsicament atur juvenil. Efectivament, a tots els països i en els dos sexes, excepte entre les dones a Alemanya i a Irlanda, la desocupació colpeja més les persones solteres que les casades. Com més elevat és l'atur juvenil, lògicament més gran és la diferència entre l'atur de les persones solteres i el de les persones no solteres. En el cas de les dones, Alemanya és l'únic país on la taxa d'atur de les casades és més elevada que la de les solteres, mentre que a Irlanda no hi ha cap diferència entre l'una i l'altra.

La incidència diferent de l'atur segons el sexe s'ha intentat explicar des de perspectives distintes. Des del punt de vista de l'oferta de treball, s'argumenta que l'atur és més elevat entre les dones per l'expansió experimentada en l'oferta de mà d'obra femenina, fruit d'un canvi en la situació social de la dona que ha suposat una presència més gran de les dones en els diferents àmbits de l'esfera social, entre els quals s'hauria de destacar el sistema educatiu, superant així la tradicional reclusió de les dones a l'àmbit familiar. Aquest argument no té cap sentit des del moment en que en xifres absolutes l'oferta de treball masculina encara és superior a la femenina i en canvi és absorbida més ràpidament. En aquesta línia, i com una expressió més de la vigència del model familiar patriarcal en les nostres societats occidentals, des dels sectors socials més conservadors s'han proposat diverses mesures per a alleugerir la pressió de les dones sobre el mercat de treball. Per exemple, a França s'han reorientat les polítiques familiars tirant enrera les iniciatives que afavorien la compatibilització de treball i família i a Espanya s'ha presentat el treball a temps parcial com la solució per a garantir la inserció ocupacional de les dones, establint així unes condicions de participació desiguals entre sexes que garanteixen la continuïtat de les relacions de gènere dins de la llar.

Des d'aquesta perspectiva, la teoria del capital humà argumenta que són les diferències en els nivells d'instrucció d'homes i dones les que situen la dona en una posició desfavorable en el mercat de treball, val a dir, però, que en el cas de l'Estat espanyol, on la diferència entre la taxa d'atur de les dones i dels homes és més elevada, les estadístiques d'ensenyament mostren que entre les generacions més joves hi ha una sobreeducació de dones en els estudis mitjans i universitaris. És cert que els tipus d'estudis i de formació que escullen els uns i les altres són ben diferents. De tota manera, disposar d'una titulació en una carrera de molt prestigi o d'alt contingut tecnològic, no garanteix a les dones l'accés a una bona col·locació. I encara més, aquelles que arriben a formar part d'una professió poc feminitzada molt sovint assoleixen graus de masculinització considerables, en el sentit que el seu èxit professional va acompanyat d'una renúncia de la vida familiar per tal de no perdre competitivitat.

Les responsabilitats familiars i domèstiques que cauen exclusivament sobre les dones expliquen la menor disponibilitat per a treballar fora de casa, les restriccions més grans per a la mobilitat, així com el caràcter discontinu del com-

portament laboral. En conseqüència, les dones tenen una probabilitat més gran d'estar en situació de buscar feina. És clar que aquest factor només pot explicar una petita part de les diferències i sempre i quan parlem de dones adultes, probablement casades i amb càrregues familiars. Però, de fet, abans que s'iniciï el cicle de la construcció de la família, les dones solteres també tenen més dificultats per a trobar la primera feina que els homes solters. Aquesta dificultat més gran d'una primera inserció al mercat de treball per a les dones demostra que no és tan sols la responsabilitat directa de la reproducció social el que inhibeix l'activitat laboral, sinó que darrera hi ha tota una dimensió ideològica de les tasques reproductives que afecta també les dones solteres com a mares potencials, tant des del punt de vista de la configuració de l'oferta com de la demanda.

Activitat maternal, activitat paternal i treball a temps parcial

Durant el procés de constitució familiar, amb el naixement del primer o dels primers fills, i mentre aquests estan en edat escolar, és freqüent que les mares redueixin la seva dedicació a l'activitat laboral com a conseqüència de la necessitat de dedicar més temps a l'activitat maternal. Aquest conflicte entre el treball productiu i el reproductiu es resol de manera diferent en cada país o regió, però sempre comprant amb la doble presència de les dones.

En els països del nord el treball a temps parcial constitueix una de les vies més freqüents per a «resoldre» la tensió entre maternitat i família. Efectivament,

Taula 3. Ocupació: temps complet i temps parcial. Europa Comunitària, 1991.

Països	Feminització de l'ocupació (percentatge de dones sobre el total)						
	Ocupació a temps parcial (en %)			Ocupació total	Temps complet	Temps parcial	
	Dones	Homes	Total	% dones	% dones	% dones	% dones casades
Alemanya (RFA)	34,30	2,80	15,50	40,60	31,60	89,50	74,60
Bèlgica	27,40	2,00	11,80	38,40	31,60	89,40	72,20
Dinamarca	37,80	10,50	23,10	46,10	37,30	75,50	45,60
Espanya	11,20	1,60	4,70	32,30	30,10	77,40	50,40
França	23,50	3,40	12,00	43,10	37,50	84,00	60,90
Grècia	7,20	2,20	3,40	33,70	32,60	62,90	42,30
Irlanda	17,80	3,60	8,40	33,80	30,30	71,70	54,10
Itàlia	10,40	2,90	5,50	34,80	32,90	65,50	46,70
Luxemburg	17,50	1,90	7,40	35,40	31,20	86,90	65,20
Països Baixos	59,80	15,70	32,60	38,40	22,90	70,40	47,80
Portugal	11,00	4,00	7,00	43,00	41,20	67,50	50,00
Regne Unit	43,10	5,40	21,90	43,70	31,70	86,10	70,50
Europa 12	28,50	4,00	13,70	39,70	32,80	82,40	63,90

Font: Eurostat (1993). *Encuesta de las fuerzas de trabajo*, 1991.

l'anàlisi de la informació disponible sobre la freqüència del treball a temps parcial mostra una delimitació nord-sud força clara: als estats del sud és poc corrent entre la població ocupada femenina, mentre que al nord i al centre d'Europa és molt freqüent. Irlanda i Luxemburg es troben a mig camí entre el nord i el sud.

La feminització del treball a temps parcial és més elevada en aquells països on aquesta forma de treball està més estesa. O sia, als països del sud, on el treball a temps parcial no arriba al 8% de la població ocupada total, la presència de les dones és menor. Per exemple, a Grècia el 62,9% dels treballadors a temps parcial són dones, però només un 3,4% dels llocs de treball són a temps parcial; a Gran Bretanya, el 21,9% de la gent que treballa té contractes a temps parcial i pràcticament 9 de cada 10 treballadors en aquestes condicions són dones.

Per tant, es podria dir que encara que la participació laboral sigui més alta a Dinamarca, el Regne Unit, Portugal, França i Alemanya, les dones del sud treballen més hores. A Portugal, les dones presenten una alta incorporació al mercat laboral i a més treballen principalment a temps complet. Als Països Baixos, en canvi, la taxa d'activitat femenina és igual a la mitjana de la Comunitat Europea, però una de cada tres dones que treballa ho fa a temps parcial. S'ha de dir també que el nombre d'hores que implica el treball a temps parcial varia molt entre països. A Dinamarca, per exemple, en més del 50% dels casos, temps parcial vol dir més de 20 hores setmanals; en canvi, a Bèlgica, Països Baixos i Irlanda, només 3 de cada 10 treballadores a temps parcial tenen feines de més de 20 hores setmanals.

La feina a temps parcial és un dels eixos de les noves pràctiques de gestió de la mà d'obra, està associada sovint a condicions laborals de forta inestabilitat i el trànsit al treball a temps complet constitueix de manera molt freqüent un objectiu promocional del treballador que poques vegades s'assoleix. Les condicions de remuneració, de definicions de les qualificacions professionals i de prestacions laborals poden ser diferents segons es treballi a temps complet o a temps parcial. Així, en el cas d'Espanya, segons la normativa de la darrera reforma del mercat laboral, la protecció social dels ocupats que treballin menys de 12 hores setmanals o menys de 48 hores al mes, només inclourà les contingències d'accidents de treball i malalties professionals, assistència sanitària i Fons de Garantia Salarial. Per altra banda, els treballs a temps parcial reemplacen moltes vegades altres formes de treball que abans eren estacionàries o auxiliars, de manera que aquest tipus de feines responen als objectius d'una gestió de mà d'obra més flexible i adient per als interessos de les empreses (Meulders i Plasman, 1991).

Que el treball a temps parcial pot ser també una estratègia femenina en els països del nord per a preservar la doble presència de les dones a l'àmbit familiar i domèstic i que en el cas dels homes té un significat diferent, es manifesta amb claredat quan s'examina la distribució del treball a temps parcial per sexe, edat i estat civil. En el cas de les dones, el treball a temps parcial es concentra clarament en el grup de 25 a 49 anys, que coincideix amb l'edat en què s'experimenta la fase d'expansió del cicle familiar. Són els països del sud

(Portugal, Espanya i Grècia) i Dinamarca els que presenten la concentració menor. Les conclusions anteriors es ratifiquen en observar que el treball a temps parcial és bàsicament cosa de dones casades a tots els països. A Bèlgica, el Regne Unit i Alemanya 3 de cada 4 persones que treballen a temps parcial són dones casades. A França i a Luxemburg la relació és de 6 i 6,5 dones casades per cada 10 persones contractades a temps parcial. A la resta de països les casades representen entre el 40 i el 50% d'aquest col·lectiu de treballadors.

En aquest cas, també l'anàlisi biogràfica ens ajuda a comprendre millor la relació entre l'activitat maternal i el treball a temps parcial. En un estudi molt interessant realitzat per les demògrafes Eva Lelievre i Marianne Kempeneers (1993) que tenia per objecte d'estudi l'anàlisi de l'efecte de la maternitat en les carreres laborals de les dones a l'Europa comunitària, es va dissenyar una tipologia dels canvis d'activitat femenina produïts per l'impacte del naixement del primer fill, tenint en compte el grau de participació femenina en la força de treball als diferents països.

A França i a Bèlgica, on el grau d'inserció és mitjà, el naixement del primer fill no suposa una interrupció de l'activitat laboral, i el pas cap a treballs a temps parcial és poc significatiu. A Dinamarca, on la inserció de les dones és massiva i no pas recent, les carreres professionals poques vegades es veuen interrompudes. En el sud d'Europa, on la proporció de dones que han estat vinculades alguna vegada al mercat de treball és baixa, el patró dominant és la continuïtat de les carreres laborals i el treball a temps parcial és pràcticament inexistent. En el nord d'Europa, Gran Bretanya i la República Federal Alemanya, la inserció laboral de les dones és massiva, però les carreres són absolutament discontinües, amb canvi de temps complet a temps parcial i a vegades amb una retirada definitiva del mercat de treball. A Irlanda, Països Baixos i Luxemburg, la participació inicial és mitjana i les interrupcions tendeixen a ser definitives.

Els homes, en aquest cas pares, també modifiquen la seva dedicació temporal al treball durant aquesta etapa del cicle familiar, però en sentit invers: tendeixen a treballar més hores. Aquest fet ha portat la demògrafa noruega A.M. Jensen a formular la hipòtesi de la feminització de la infància. Segons l'autora, si es generalitza el model d'home adult superocupat, les relacions de gènere dins l'àmbit familiar es reforçaran i la distància entre els homes i els infants es farà més gran. Aquesta idea concorda amb el que s'ha constatat a Espanya en diverses enquestes en relació amb la durada mitjana setmanal de treball, la qual entre els joves adults és molt superior a l'establerta legalment en 37,5 hores (Encuesta sobre las Condiciones de Vida y Trabajo de la Comunidad Autónoma de Madrid i Enquesta Metropolitana de Barcelona). Això, afegit a l'elevada feminització d'aquelles professions vinculades al procés de socialització de la reproducció (ensenyament, sanitat, etc.) que impliquen estar en contacte amb els infants, i a les transformacions de la família, que d'alguna manera en les seves noves formes (monoparentals, recompostes) tendeixen a reforçar la relació mare-fills, provocarà que aquesta distància es reproduïxi tant a l'esfera social com a la familiar (Jensen, 1994).

Pel que fa al treball a temps parcial, en el cas dels homes el grup d'edat adulta és el que pesa menys en la distribució total del treball a temps parcial per edat, tot i que ens hi trobem models força diferents: Alemanya amb un màxim del 64% i Dinamarca amb un mínim del 21%. Pels homes, el treball a temps parcial, més que permetre compatibilitzar paternitat i activitat laboral, sembla respondre a l'estratègia dels més joves d'estudiar i treballar alhora, ja que és en aquestes edats, fins als 24 anys, on en la majoria dels casos es concentra aquest tipus de feina. Igualment, el grup d'edat extrem, 50-64 anys, presenta percentatges més elevats de treball a temps parcial en els homes que en les dones, la qual cosa pot indicar una retirada gradual dels homes del mercat de treball reduint així al final de la vida activa llurs jornades laborals.

Reflexions finals

Si els desnivells de les taxes d'activitat laboral que hi ha entre els homes i les dones, especialment notables en les etapes del cicle vital de més treball reproductiu, són una prova evident de la configuració de gènere del mercat laboral en els països del sud; no és menys cert que els alts índexs de feminització del treball a temps parcial als països del nord i la concentració d'aquestes treballadores a les edats centrals de la maternitat i paternitat, també revelen una segmentació dels llocs de treball en funció de la durada de les jornades laborals, que adjudica als homes el rol de treballador principal fora de casa, mentre que situa les dones a la perifèria de l'activitat laboral. Fins i tot en aquells països on des de fa molts anys s'està desenvolupant una política social destinada a facilitar la realització personal, laboral i familiar de totes les persones, homes i dones, per tal de promoure una distribució més equitativa de les responsabilitats laborals i domèstiques, els mercats laborals estan fortament segmentats (Hoem, 1992).

En el context dels països del sud, Espanya, malgrat que registra la taxa d'activitat laboral femenina més baixa, el canvi de comportament generacional envers el treball assalariat i la família sembla del tot irreversible. Sembla força evident que, avui en dia, poques dones estan disposades a formar parella i a constituir una família en condicions de total dependència econòmica. Fins i tot en la conjuntura actual caracteritzada per alts nivells d'atur, es manifesta un desig ferm de les dones de les generacions més joves de formar part del mercat de treball. Nombroses transformacions en el terreny de la família (inesitabilitat de les unions, famílies monoparentals i recompostes, etc.) reforcen aquesta tendència.

A l'Estat espanyol les generacions del canvi, nascudes després de 1955, són també en bona part les protagonistes de la recent i inesperada davallada de la nupcialitat i de la fecunditat a Espanya. Certament, Catalunya, juntament amb altres regions de l'Estat espanyol (Galícia, Navarra i País Basc) i d'Itàlia (Emília Romagna i Ligúria) ha assolit a principis dels noranta els nivells de fecunditat més baixos del món. A Catalunya alguns governants han manifestat públicament la seva preocupació per aquesta situació, emprant molt sovint

argumentacions que vinculen la baixada de la fecunditat amb l'increment de la participació laboral de les dones. Però, de fet, no és cert que paral·lelament a la dràstica baixada de la fecunditat en els països del sud s'hagi produït per una incorporació massiva de l'ocupació femenina. És una hipòtesi prou plausible que la inhibició de la nupcialitat i la fecunditat a l'Estat espanyol prové de les dificultats d'incorporació de les dones i els homes al mercat de treball i, en segon terme, dels problemes derivats de la difícil compaginació entre vida laboral i familiar. En canvi, els països del nord que registren les taxes d'activitat més elevades i que compten també amb la millor infraestructura pública per a compatibilitzar treball i paternitat/maternitat, són els que registren els nivells de fecunditat més alts. És per aquest motiu que considerem no tan sols poc progressista, sinó també ineficaç, qualsevol esforç per a fer una política familiar d'esquena a la incorporació de la dona al mercat laboral. La necessitat o no d'endegar polítiques natalistes a Europa és un tema que haurà de ser discutit en una altra ocasió. Ara bé, avançar en les polítiques d'igualtat d'oportunitats entre els homes i les dones, que contribueixin a trencar la dicotomia entre producció i reproducció, i que facilitin la incorporació dels homes a l'àmbit de la reproducció ens sembla del tot imprescindible.

Bibliografia

- AGUERO, I.; OLANO, A. (1988). «Oferta de trabajo de jóvenes: aspectos demográficos y económicos». *Economía y Sociología del Trabajo*, núm. 1-2, p. 12-29.
- BÁEZ, C. (1988). «¿Hasta dónde la economía dominicana descansa en el trabajo de las mujeres?». *Población y Desarrollo*, 23, p. 5-14.
- BENERIA, L. (1993). «Comptabilitzant el treball de les dones: una avaluació del progrés de dues dècades». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 22, p. 91-113.
- CEE (1993). «Bulletin sur les Femmes et l'Emploi dans la C.E.E», núm. 2, abril.
- COMISIÓN DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS (1992?). «El lugar que ocupa la mujer en el mercado laboral de la Comunidad Europea. Tendencias y evoluciones en los doce países de la CEE entre 1983 y 1990». *Cuadernos de Mujeres de Europa*, 36.
- DUNCAN, S. (1991). «The Geography of Gender Divisions of Labour in Britain». *Trans. Inst. Br. Geogr.* N.S. 16, p. 420-439.
- HETLINGER, A. (1993). *Women's Equality, Demography and Public Policies*. Londres: St. Martin's Press.
- HOEM, B. (1992). «The Way to The Gender -Segregated Swedish Labour Market». *Stockholm Research Reports in Demography*, núm. 68, p. 1-34.
- JENSEN, M. (1994). «Impacto demográfico de las políticas sociales y familiares en Europa». EMAKUNDÉ. *Demografía y Políticas Sociales*. Vitòria: Emakunde, Instituto Vasco de la Mujer.
- KEMPENEERS, M.; LELIEVRE, E. (1993). «Women's Work in the EC: Five Career Profiles». *European Journal of Population*, vol. 9-1, p. 77-92.
- MEULDERS, D.; PLASMAN, R. (1991). «Les femmes sur le marché du travail à l'aube du 21ème siècle». *Le capital humain européen à l'aube du 21ème siècle*. Luxemburg: IUSSP, 27-29 de novembre.

- OPPENHEIMER, V.K. (1992). «American Marriage Formation in the Eighties: Is There an Independence Effect?». I Seminari *Gender and Family Change in Industrialized Countries*, Roma, 26-30 de juny.
- RUBERY, J. (comp.) (1993). *Las mujeres y la recesión*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- SOLSONA, M. (1991). *Anàlisi demogràfica i territorial de l'activitat femenina*. Tesi Doctoral. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- SOLSONA, M. (1994). «Actividad laboral y constitución familiar. Estudio comparativo por comunidades». EMAKUNDE. *Demografía y Políticas Sociales*. Vitoria: Emakunde, Instituto Vasco de la Mujer.
- SOLSONA, M.; GONZÁLEZ, M.J.; TREVIÑO, R. (1991). «El treball de la dona a Catalunya en el context de l'Europa Comunitària». Institut Català de la Dona (mimeo).
- SUNDSTROM, M.; STAFFORD, F.P. (1992). «Female labour force participation, fertility and public policy in Sweden». *European Journal of Population*, vol. 8, 3 p. 199-216.
- TERRA, V.; SORVILLO, M. (1993). «Le fécondité en Italie et dans ses régions: analyse par période et par génération». *Population*, 3, p. 735-752.
- THURMAN, J.E.; TRAH, G. (1989). «El trabajo en régimen de jornada parcial en los países industrializados». *Revista Internacional del Trabajo*, vol. 109, núm. 4, p. 497-519.